

ARBANAŠKO DRVO U DUBROVNIKU

Bogumil Hrabak

Pored nekih drugih proizvoda stalne potrošnje, iz Albanije se dovozilo i drvo i razne polupreradevine od drva u Dubrovnik u celom periodu koji se može pratiti arhivskom dokumentacijom. U drugoj polovini XV i početkom XVI stoleća to drvo je znatnije ušlo i u dubrovačku jadransku trgovinu. Ono je bilo izuzetno jevtino, pa je omogućavalo jevtinu gradnju zgrade i širenje vinograda (do početka XV veka), a potom masovnu izradu lađa razne tonaže.

Albanija je raspolagala vrlo različitim drvećem — hrast, bukva, cer, brest, grab, jasen, tisa, jela, a kraj Skadarskog jezera i topola i vrba. To drvo, posebno za gradnju brodova, mnogo je korišćeno i pre 1280. kad počinje dubrovačka notarsko-kancelarska građa. Eksploatacija šumskoga bogatstva (i pravljenje drvenog uglja, kao i izvoz šiškarki) nije počela pojavom Dubrovčana i u vreme njihove poslovne dominacije u Albaniji. Dubrovčani čak nisu bili ni glavni kupci, nego su to bili Apulijci, a kad je reč o pritkama za burad i Krićani, jer su te pritke pravljene na način koji su tražili glavni kupci. Ipak, Dubrovčani i Mlečani su dosta učinili da se lokalno stanovništvo, naročito u severnoj i srednjoj Albaniji, počev od XV st. profesionalizuje u korišćenju drva za izvoz. Na žalost, od pojave muslimanskih gusara na arbanaškoj obali (tj. od oko 1520) nastale su smetnje, cene polupreradevina su počele da skaču i izvoz je naglo opao i u susedni Dubrovnik. Taj izvoz su od poslednje trećine XVI veka preuzeli domaći ljudi i Bokalji, posebno Peraštani i Budvani, kao što su nekad, krajem XIV veka trgovinu arbanaškim drvom vodili Ulcinjani.

Više autora je dosad skretalo pažnju naučne javnosti na fenomen izvoza, arbanaškog drva (J. Lučić, D. Dinić-Knežević, V. Vinaver, B. Hrabak, V. Ivančević, A. Ducellier). Dok su neki strani autori radinost sa drvom precenjivali (A. Ducellier), neki o njoj nisu ništa pisali, mada su govorili o privredi zemlje (D. Valentini). U ovom radu insistiralo se na dinamici razvoja pomenute delatnosti i na novim momentima u inače pojavi dugog trajanja. Zbog toga stereotipni i manje korisni dokumenti nisu notirani ni u beleškama. Koliko je razvojni momenat bio značajan, može se zaključiti već i iz okolnosti da je drvo tek 40-ih godina XV veka steklo drugo mesto na izveznoj listi Albanije, i da je tek od toga vremena postalo pravi trgovinski artikal i kod Dubrovčana. Tek od toga vremena Dubrovčanima se isplaćivalo da to drvo dovoze i za ogrev.

I. Ograničen dovoz arbanaškog drva u Dubrovnik u uslovima mletačkog vrhovništva (do 1358)

Dovoz drva iz određenih krajeva, među kojima su se nalazili i predeli Albanije, predstavljao je povesni fenomen koji se stalno ponavljao kao, uostalom, i većina drugih elemenata privredne komplementarnosti. Da bismo tu manifestaciju dugog trajanja mogli pratiti, ipak su nam potrebni konkretni presecci koji se prepoznaju na osnovu poslovnih akata koji se odnose samo na jedan odvojen slučaj i važe za jedan trenutak. Sa prvim očuvanim arhivskim aktima u Dubrovniku sreću se i podaci o dovozu drva iz Albanije. Prvi podatak (iz marta 1283) tiče se prodaje nekom mletačkom brodaru duga za burad od strane jednog Ulcinjanina koji je trebalo da utovari građu na mestu Sv. Srđ na ušću Drima; količina je bila osrednja — deset miljara (10.000 komada), a vreme isporuke povoljno — osam dana od pojave broda na obali, za koje bi vreme pritke za bačve iz dublje unutrašnjosti morale biti dovučene na obalu. Jedan drugi pomorac iz Venecije ugovorio je (mesec dana kasnije) da od jednog Ulcinjanina primi 12 miljara duga u reci Drimu, pod crkvom sv. Teodora, ali 15 dana po pojavi brodića na zakazanom mestu; strana koja bi odstupila od ugovora bila je dužna da plati kaznu od 60 groša.¹ Mlečani nisu bili samo kupci nego i prodavci ili tačnije preprodavci pomenutih duga. U takvom jednom slučaju kupac je bio trgovac iz Tranija (Apulija). Kupac i prodavac trebalo je da se nađu u Ulcinju, odakle bi zajednički zaplovili prema ušću Drima; u ovu kupoprodaju bili su umešani i kancelarija dubrovačke režije soli, kojoj je Tranijac isporučio so, a časnici solne službe su ugovorili da isplatu dužnog novca obave preko svoje poslovne ispostave u Ulcinju, isporukom pritki za burad; u stvari, pravi prodavac bio je jedan lađar iz Kjođe, koji je bio zainteresovan da preko dubrovačkih solara preuzme so iz južne Italije.²

Do početka XIV v. Dubrovčani su nabavljali kvalitetno hrastovo i brestovo drvo sa ušća Drima, Bojane i Škumbe. Duge za bačve sa utoka reke Drima i Bojane bile su od graba i bresta,³ a nešto kasnije gotovo isključivo od bukovine. U to vreme u oblast ušća Drima odlazili su majstori iz Dubrovnika, koji su ponekad (kao aprila 1302) bili pozivani da se vrate kući. Da se ne bi građa iz krajeva oko Bojane izvozila u oblasti srpske države i posebno da se omogućiti izvlačenje drva, obale su čuvale mletačke barke iz Dubrovnika.⁴

¹ Thallóczy - Jireček - Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, pars I, Wien 1918, p. 140 n° 409 i 471; G. Čremošnik, *Istorijski spomenici Dubrovačkog arhiva 1278—1301*, Beograd 1932, 100—1, 103, n°287, 294 (izdavač je duge pogrešno označio kao daske).

² Čremošnik, n. d., 104—5, n°298.

³ J. Lučić, *Prilog brodogradnji u Dubrovniku u drugoj polovici XIV stoljeća*, *Historijski zbornik* IV, Zagreb 1951, 135; isti, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*, Zagreb 1979, 40.

⁴ *Monumenta Ragusina* V, Zagreb, 24, 26 i 1.

Kao što se označavalo drvo koje treba da posluži za pravljenje bačava, tako je u ugovorima o kupoprodaji izričito naglašavano da će hrastovo i breštovo drvo imati da posluži za izgradnju brodova (1319).⁵ U jednom slučaju jedan Dubrovčanin bio je od strane kneza primoran da od nekog Nikole iz Drača preuzme 150 kolaca (palus), od kojih je jedna trećina imala dužinu od 14 stopa, jedan trupac je trebalo da je dugačak 24 stope, dok bi ostali iznosili 10 ili 12 stopa; njihova debljina nije precizirana; kupac je bila Dubrovačka opština; cena drvene građe bila je manja od brodske vozarine — 13 prema 35 perpera.⁶ U to vreme (1318—20) Ulcinjani su bili glavni snabdevači kako Dubrovnika tako i Ankone (1328).⁷

Nešto docnije u posao su se uključili i trgovci iz Dubrovnika, koji su u arbanaške luke dovozili so, te bi za dobijen novac delom kupovali drvenu građu (1333).⁸ Jedan dovoznik žita iz Albanije odjednom je (1334) uvideo da mu se isplaćuje da dovozi i drvo, svakako iz iste oblasti gde je preuzimao žitno zrno.⁹ Neki Vole iz porečja Arzena dovezio je (1347) bukove trupce od 14 lakata odnosno 6, 9, 10 i 12 stopa.¹⁰

Do kraja 50-ih godina XIV st. dokumenti koji govore o kupovini i prevozu arbanaškog drva u grad pod Srđem su retki. To je doba mletačkog suvereniteta kad je metropola na lagunama imala puni monopol u pomorskoj trgovini i kad su se dubrovački trgovci morali usmeriti prema poslovanju na balkanskom kopnu.¹¹ Kad se Dubrovnik zadraskim mirom (1358) oslobodio mletačkog vrhovništva i počeo od komune razvijati u republiku, odmah je uvećana brodogradnja, a time i dovoz drva.

II. Postepeno povećanje dovoza arbanaškog drva, uporedo sa širenjem vinograda i opštim jačanjem privrede od 1420 (1358—1440).

Slično bačvarima koji su na licu mesta izrađivali duge za izvoz, i drvo-delje su u arbanaškim šumama po poručenoj meri sekli, tesali i uobličavali drvenu građu za građenje brodova. Najveći broj ugovora 60-ih godina odnosi se na ušće Bojane. Neki trgovci, kao Pavle Baraba, i po nekoliko puta su uzastopce odatle naručivali drvo od dvojice ili trojice bačvara za izgradnju lađica (1352—72). Drvo koje je dolazilo Bojanom ukrcavano je na obali sve do Ulcinja, a ono iz reke Drima obično na lokalitetu »super ripa Merteç« ili »Mirtiç«. Sveti Srđ nije bio krcalište i tržište za drvo nego za kože i druge proizvode.¹ Nije poznato kako se drvo, naročito ono za gradnju, kao izvozni

⁵ D. Dinić-Knežević, Trgovina drvetom u Dubrovniku u XIV veku, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XIV/1 (1971), 10.

⁶ Monumenta ragusina V, 141 od 9. VI 1319.

⁷ Dinić-Knežević, n. n., 12—3.

⁸ I. Mahnken, Dubrovački patricijat u XIV veku, Beograd 1960, 143.

⁹ Isto, 308.

¹⁰ Historijski arhiv u Dubrovniku (u daljem tekstu: HAD), Div. canc. XV, 73' od 24. XII 1347.

¹¹ Lučič, Prilog brodogradnji, 133.

¹ Dinić-Knežević, n. n., 10—11; I. Mahnken, n. d., 123, 219.

proizvod iz unutrašnjosti Albanije,² dopremalo do rečne obale. Već 60-ih godina bukovo drvo (rubelo, rovero) se cenilo kao brodogradevno. Obično se preko zime drvo pripremalo za izvoz sa Drima. To su činili i marangoni,³ drvodelje koje su radile na gradnji broda. Ponekad je brod najpre otplovio do Drača, a potom bi ušao u rječinu Drima. Tovarni dan na krcalištu je skupo procenjivan, te se za dan ukrcavanja preko ugovora plaćalo i po tri dukata, mnogo više nego za žito za isti tip lađe. U transportu drva za Dubrovnik drački pomorci su se angažovali već 60-ih godina.⁴ Vojarina je do Mer-teća bila znatno manja (25 perpera) nego do Drača (40).⁵

Od sedme decenije oko ušća Bojane, Drima i Škumbe izrađivani su od jasenovog drva »fusti«, za samostrele. Tek od treće i četvrte decenije XV veka označavano je, međutim, mesto dovoza tih tankih motčica.⁶ Te »strele« za baliste, koje su imale da budu od žilavog i savitljivog drveta, često su tražene od tisovog drveta.⁷

Oni koji su se više puta javljali u vezi s kupoprodajom drva bili su obično sopstvenici prevoznih sredstava iz Drača i drugih varoši koji su svoje lađe davali drvosečama da doture drvo do potrošačkih centara. Građa je najčešće slagana »ad Sanctum Nicolam de Oldrino«; na utovar se čekalo bar četiri do šest dana, a prevoznina do Dubrovnika iznosila je kod većih plovnih objekata i 100 perpera (oko 33 dukata). Kao krcališta drva navodi se i mesto »Sancta Maria de Gorio de Ludrino«.⁸ Dračani se 70-ih i 80-ih godina pominju i kao isporučioči trupaca po meri i pokazanom kvalitetu,⁹ a nekad samo kao »secatores«, drvoseče, čak i uz dubrovačke drvodelje koji bi s njima radili.¹⁰ Treba zapaziti da se u to doba Dračani ne bave prodajom sitne rezane građe, na primer dugâ ili kolaca za vinograde, nego većih komada, trupaca (trabes seu çaurones), koji su služili za gradnju brodova ili za potpornje kod dokova, mostova i slično. Ti trupci su mogli biti i tanji kvadratasti balvani dužine bar 11—12 lakata, a široki pola stope. Između dubrovačkih pomoraca i trgovaca i dračkih isporučilaca postojalo je veliko poslovno nepoverenje, jer su kazne u nekim ugovorima za isporuku i otpremanje drvene građe bile dvostruko veće nego vrednost robe koja je ugovorena.¹¹ Iz Drača su već početkom 1380. isporučivani i obruči za stezanje duga kod sastavljenog bureta. Nikola Georgiu Cerularije iz Drača, značajniji liferant proizvoda od drva, bačvar Georgios iz Drača i Barlećanin Mončelije, izrađivači obruča, na primer, obavezali su se Firentincu Frančesku Milaniju da će mu isporučiti obruče određene veličine,

² I. Mahnkén, Beziehungen zwischen Ragusanern und Albanern während des Mittelalters, Beiträge zur Südosteuropa-Forschungen, München 1966, 351.

³ HAD, Div. canc. XX, 70' od 3. XI 1365.

⁴ HAD, Div. canc. XXI, 18 od 17. I 1366.

⁵ HAD, Div. canc. XXIII, 145' od 8. X 1372.

⁶ Đ. Petrović, Dubrovačko oružje u XIV veku, Beograd 1976, 73.

⁷ Dinić-Knežević, n. n., 24—5.

⁸ Isto, 13—4.

⁹ HAD, Div. not. VIII, 105 od 26. XI 1377.

¹⁰ HAD, Div. canc. XXVI, 84 od 3. VI 1386.

¹¹ HAD, Div. canc. XXVII, 52 od 14. XI 1387.

pa čak i prevesti na apulijsku obalu kod grada Vieste, i to odmah, već sledećih nedelja, u toku marta 1380. U snopu tih žilavih obruča trebalo je biti 30 komada, a bili su dugački četiri do četiri i po koraka (verovatno ne rimskih, koji su bili raskorak, tj. dupli korak), kada su stajali tri groša, odnosno manji od dva koraka, po groš i po.¹²

Časnici birani u Dubrovniku za pravljenje galija bivali su ovlašćeni da na ušće Drima upute kakvu lađu veće nosivosti kojom bi se dovuklo drvo potrebno za izradu broda.¹³ Ipak, na takav se način nije mogla dopremiti ukupna grada, jer mada se u XIV st. drvo za brodove najčešće poručivalo u Albaniji, neki delovi su građeni od različitog drveta, sečenog u određenoj sezoni (od septembra do januara). Jarboli i križevi nabavljani su u Senju, a bili su, kao i lantine, od jelovine. Kobilica rebra, statve, ojačanja i kormila izrađivani su od hrastovine, dok su spoljna i unutrašnja oplata, ograda i nadgrađe bile od brestovine ili jelovine.¹⁴

Krajem XIV veka češće su kupovani kolci, obično u količini od 2000 do 20.000 komada, razne dužine i debljine. Njihova povećana potražnja bila je u vezi sa širenjem površina pod vinovom lozom. Za nasade loze na Šipanu poručivano je poslednje decenije stoleća i po 20.000 kolaca.¹⁵ Tada je iz Lješa naručivano i drvo za pravljenje dasaka. Na primer, dvojica Šipanjana su se 1398. obavezali jednom majstoru štitova i slične drvenarije da će mu meseca decembra u Lješu ukrcati »lignamina de talpono a faciando tabulas«; to komade je trebalo da bude dugačko četiri a široko dva lakti. Pomenuto utovarivanje obavljeno je za svega 50 dana, mada po zimskom vremenu.¹⁶ Tih godina brodograđevno drvo kao da se češće utovarivalo na dubrovačke brodove u zoni Bojane, pa i od njenog ušća do Ulcinja, na primer i »ad portum Algirani«. Dubrovački marangoni koji su tamo pripremali građu uzimali su i preko 60% vrednosti drva na ime akontacije.¹⁷ Nema pomena da je iz Albanije dovoženo ogrevno drvo, pa ni drvo za pečenje kreča u Gružu, Lopudu, na Šipanu i Mljetu ili za pečenje crepova i cigalja u Župi.

Krajem XIV veka drvo je izgubilo značaj građevinskog materijala za pravljenje stambenih objekata, jer su kuće počele da se grade od kamena.

Već na samom početku XV veka izvoznici arbanaškog drva su proširili ili utvrdili asortiman proizvoda, a javila su se i nova mesta gde je drvo polagano u brodove. U prometu su se učvrstili obruči za bačve, obično pravljeni od drveta koje je označeno kao »bellogard« (1403).¹⁸ Drvo sa ušća Drima upo-

¹² Isto, 98 od 27. II 1380.

¹³ M. J. Dinić, Odluke veća Dubrovačke Republike I, Beograd 1951, 138.

¹⁴ St. Vekarić, O gradnji dubrovačkih brodova u XIV stoljeću. Pomoćki zbornik I, Zadar 1963, 473. — Jedan dubrovački marangon je februara 1382. ugovorio rezanu građu za gradnju lađe po strogo određenim dimenzijama, ali samo od bukovine i brestovine (HAD, Div. canc. XXV, 57).

¹⁵ Dinić-Knežević, n. n., 24; D. Dinić-Knežević, Trgovina vinom u Dubrovniku u XIV veku, Godišnjak Filoz. fakulteta u Novom Sadu IX (1966), 45.

¹⁶ HAD, Div. canc. XXXII, 205 of 29. XI 1398.

¹⁷ Isto, 75—6 i 151'.

¹⁸ HAD, Div. canc. XXXIV, 211.

trebljavalo se i za pravljenje štitova; tri dubrovačke drvodelje obavezale su se 1405. jednom dubrovačkom štitaru da će mu isporučiti 30 »lignamina talponi«, četiri lakta dugačkih, četiri palca debelih i lakat širokih, po deset groša komad.¹⁹ Nova utovarna stanica arbanaškog drva postao je Lješ, gde su gradu dubrovačkim marcilijanama davali jedan marangon iz Ulcinja i jedan drugi Ulcinjanin, a po porudžbini pomenutog dubrovačkog štitara, rodom iz Bolonje.²⁰ Ulcinjski brodovi, ulcinjska slatkovodna luka Ajurana (Juran) i kratki trupci (od 7 i 5 lakata) bili su na dnevnom redu i u prvoj deceniji XV veka. Tu se takođe skupo naplaćivala danguba broda.²¹ Već stabilizovanom izvozu tesanog drva (za kostur broda) sa Krfa mletačke vlasti su 1405. nametnule carinu čak od 10% ad valorem.²² To drvo, u tako značajnim količinama pa i jevtino (jer je dozvolilo visoku carinsku stopu), moglo je biti samo iz susedne Albanije. Trgovci iz Venecije, Dubrovnika i Ulcinja izvozili su proso i drvo iz Vrega, na rječini, gde su posle 1371. gospodari bili vlasteli iz porodice Muzaki.²³

U sledećoj deceniji izvozilo se uz žito i drvo u Veneciju, i to na dubrovačkim brodovima.²⁴ Dubrovčani su tada arbanaško drvo ukrcavali i sa ulcinjske teritorije (Juran).²⁵ U Bojanu za Dubrovčane odlaze i neki pomorci iz daleke sicilijanske Katanije.²⁶ Jedan drugi iz Sorenta dovlačio je balvane u Dubrovnik iz lješke luke u reci kod Šufadaja.²⁷ Šufadaj, kao krcalište od druge decenije XV veka, pripadao je ocu Skenderbegovu, Donu Kastriotu. Tu su se obično ukrcavali veći komadi tesanog drva, trupci (trabes), ali su prihvatane i duge za burad. Za troškove do Šufadaja, prilikom čekanja tovara i za vreme ukrcavanja i plovidbe u povratku, brodarima je davano deset dukata.²⁸ Novi poligon za drvoseče i za izvoz polupreradevina od drva bilo je ušće reke Išmi, gde se snabdevao i jedan Firentinac koji je kao rezervno krcalište predvideo Valonu. Dok je za vozarinu barke sa drvenom građom iz Valone u Dubrovniku davano 40 perpera, za Išmi je plaćeno samo 24.²⁹

¹⁹ J. Tadić, Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XII—XV v. I, Beograd 1952, 53.

²⁰ HAD, Div. canc. XXXIV, 201' od 19. III 1403; XXXVI, 54 od 19. V 1406 (17 perpera nagrade).

²¹ HAD, Div. canc. XXXVI, 26 od 28. II 1406; Sent. canc. V, 182' od 20. VI 1416 (drvo za brod tipa koke).

²² F. Thiriet, Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie II, Paris-La Haye 1959, 58, n° 1217 od 29. V 1406.

²³ K. Jireček, Valona in Mittelalter, Illyrisch-Albanische Forschungen, zusammengestellt von L. von Thallóczy, B. I, Münschen—Leipzig 1916, 169.

²⁴ HAD, Ref. XXXIII, 382 od 12. III 1411 (brodovi Todora Prodančića i Tonka Cedilovića).

²⁵ HAD, Sent. canc. V, 182' od 20. II 1416.

²⁶ HAD, Div. canc. XXXIX, 335 od 5. I 1414.

²⁷ HAD, Div. canc. XLI, 49 od 27. V 1416.

²⁸ HAD, Div. canc. XLI, 19 (dva dokumenta), 12' (od 4. V 1416).

²⁹ HAD, Div. canc. XLVI, 52 i 58 (Djovani Riki); Div. not. XV, 247—7' od 28. VI 1428 (drvo za dubrovačku galiju: 206 balvana od kojih 22 dužih od 18 koraka dužine). Verovatno takođe u Išmi, jer se dovozi brodograđevno drvo: Div. not. XX, 139 od 4. I 1436.

Tridesetih godina u promet su ušle i katarke odnosno druge snažne motke (maderia) od arbanaške hrastovine. Kao isporučilac se 1435. javio drački patri-cije Joan Barberius, kao punomoćnik takođe patricija Merkurija Zgure,³⁰ iz porodice koja je dala veći broj poslovnih ljudi. U Bojani gde se, izgleda, takođe krenulo sa izradom katarki godinu-dve kasnije, postojao je kod ekspedicije uslov provere izrađevina; na primer, građa za gradnju barke od 19 kola nosivosti bez katarke trebalo je da se pregleda da li je dovoljno dugačka i pogodna; prodavac je bio dubrovački podanik iz Zatona, svakako kao posrednik, a drvo je trebalo da staje 40 perpera; ako isporuka ne bi odgovarala, kupac je bio vlastan da građu na račun kupca nabavi od drugih ponuđača.³¹ U jednoj porudžbini građa za barku od 16 kola nosivosti sa čamcem ali bez katarke u Bojani, u kojoj je jedan iz Rijeke (Omble) bio posrednik, utovar drva bio bi obavljen negde na obali reke u toku meseca aprila; cena bi bila 45 perpera s tim što je trećina cene data na ime akontacije; ako bi se ispostavilo da je od građe ispala lađica veće nosivosti, izvršila bi se nadoplata cene.³² Kao što se može zaključiti, poslovi su se toliko profesionalizovali, da su postojali standardi već i kod cene koja se vezivala za nosivost, tj. za ukupnu vrednost plovnog objekta.

U toku poslednje pomenute decenije sreću se prvi arhivski podaci o izvozu arbanaškog drva u Dubrovnik u režiji Bokelja. Aprila 1431. jedan Paštrović, naseljen u Kotoru, primio je od jednog Venecijanca, kotorskog trgovca, 50 zlatnika da nabavi polupreradevine od arbanaškog drva; Paštrović je bio dužan da espaj i proda, te da glavnicu i polovinu zarade preda Mlečaninu. Hrastove katarke pominju se i u jednom kotorskom sporu 1435: Marin Tr. Buća morao je preuzeti obavezu da punomoćniku Dračanina Merkurija Zgure plati 84 perpera kao os atak isplate za isporučeni materijal.³³

III. Vreme neiskorišćenih šansi u izvozu arbanaškog drva u uslovima političkih promena i prvog perioda osmanlijske vlasti u Albaniji (1440—1510)

Četrdesetih godina XV st. krenuo je veliki izvoz drva iz Albanije. Dve su oblasti predstavljale glavnog izvoznika — ušće reke Išmi i oblast Bojane. Siromašni stanovnici Ulcinja uvek su u seči drva oko Bojane mogli videti osiguranu životnu egzistenciju; to su oni shvatali kao svoju povlasticu, jer su drvo upotrebljavali za gradnju kuća i za druge potrebe, i u tom slučaju za njega nisu morali ništa plaćati jer se držalo da takvo drvo služi samo za ličnu upotrebu, a ne i za trgovinu; u tom smislu dali su uputstva svojim poklisarima

³⁰ HAD, Div. not. XIV, 477 od 8. XII 1435.

³¹ HAD, Div. not. XVI, 109' od 6. III 1437 (Milić Miodragović iz Zatona).

³² Isto, 109' od 6. III 1437 (Vlatko Tonković iz Omble).

³³ B. H r a b a k. Privredne veze Kotorana i Peraštana s Albanijom u XIV i XV veku, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XXVII—XXVIII (1980), 56.

koji su avgusta 1444. pošli u Veneciju.¹ Dubrovčani su iz zone Bojane odvozili drvo za gradnju brodova, uključujući tada i katarke (i to odmah u velikim količinama, na primer 600 komada u jednoj isporuci 1449), ali i duge i motke (palus) za potrebe radova u dubrovačkoj luci.² Ponekad se kao mesto krcanja javljaju Bojana i alternativno Išmi (odnosno i pijaca na ušću ove reke u Šufadaju).³ Išmi je tada bilo najveće arbanaško tržište za prerađevine od drva. Tu su prodavane duge, katarke, brodograđevno drvo, ravno tesano drvo; ti proizvodi tovareni su u kraćem vremenu, jer su već bili dovezeni na obalu, obično u roku od šest dana, ponekad uz žito.⁴ Svakako sa toga lokaliteta potiču i obruči za duge, koje su, primerice tri dubrovačka bačvara izrađivali na licu mesta u različitim dužinama (9, 8, 7, 6 i 3 lakta) i koje su slagane u »bale«, uz duge koje su najčešće bile dugačke tri i po lakta.⁵ U unosan dovoz drva iz Išmi u Dubrovnik uključila su se tada i tri ortaka iz Perasta.⁶ Usled velikog prometa koji se počeo razvijati u oblasti Išmi, lokalni živalj počeo se odavati pljački poslovnog došljaka.⁷

U susjednom Draču neki Šipanjani odlučili su da kupe brod koji bi vredeo do 400 perpera.⁸ Ako je građa stajala oko 40 perpera, a prevoz do Dubrovnika oko 30 perpera, lako se da zaključiti da je izrada broda mnogo koštala, preko 80% od cene isporučene lađe. Dakle, preuzimane su ne samo sirovine i polu-prerađevine nego i finalni proizvodi. Očigledno je da su tada Šufadaj i Rt Rodoni kraj Drača raspolagali ne samo bogatim šumskim kompleksima nego i začecima brodogradnje, čije su lađice obično morale biti upućivane u Dubrovnik na finalizaciju⁹ i na ugrađivanje navigacionih sprava i gvoždarije. Čega u Albaniji tada nije bilo. Rt Rodoni i ušće reke Arzen takođe se pojedinačno javljaju kao stanice za izvoz hrastovog drva u pravcu Dubrovnika.¹⁰ U to vreme grede, daske, drveni ugalj i drugi proizvodi od drva odvoženi su

¹ Acta Albaniae veneta saeculorum XIV et XV, Josephi Valentini labore, tomus XVIII. München 1973, 246, n° 5018 od 23. VIII 1444. — Verovatno se i arsenal u Kotoru, gde su opravljane galije, snabdevao drvom iz Albanije (isto, XX, 1974, 164, n° 5522 od 24. I 1450).

² HAD, Div. canc. LXIX, 228 (4. V 1446); Div. not. XXV, 3'—4 (7. II 1441); XXXIV, 59 (15. III 1449); Div. canc. LVI, 65 (16. IV 1442).

³ HAD, Div. canc. LV, 263' (11. I 1442); LIX, 169' (19. II 1446); LVII, 105 (22. I 1443); D. Roller, Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću, Zagreb 1951, 116.

⁴ HAD, Div. canc. LX, 118 od 14. III 1447 (150 katarki), 101' od 7. II 1447 (duge i drugo drvo); LXI, 266 od 21. XI 1448; Lam. for. XVI, 183 od 16. IV 1443 (i drvo); A. Ducellier, La façade maritime de la principauté des Kastriote de la fin du XV^e siècle a la mort de Skanderbeg, Studia Albanica (Tirana), n° 1/1968, 135.

⁵ HAD, Div. canc. LXI, 8' od 4. XII 1447.

⁶ HAD, Div. canc. LIX, 139, od 5. I 1446 (Milat Bogosalić, Pribislav Miloslavić, Milče Radašinović. — Dovož drva po strane Peraštana: Div. canc. LV, 193' od 1. X 1441).

⁷ HAD, Lam. for. XVII, 146 od 23. XII 1443.

⁸ HAD, Div. not. XXIV, 77 od 7. VI 1440 (Ljubiša Manović, Dživko Pask-Grdečević).

⁹ Ducellier, La façade, 131.

¹⁰ HAD, Div. canc. LXII, 41', 42; Ducellier, La façade, 131.

i iz Valone i Grčke.¹¹ Jedan aranžman italijanskog kupca i brodarar predviđao je utovar drva u Arti.¹²

Jedan francuski autor koji je za vreme od 1377. do 1472. našao 87 dubrovačkih dokumenata o izvozu arbanaškog drva obratio je pažnju kako su drva raspoređena s obzirom na utovarne luke. Na ušće reke Išmi i na njenu prvu pijacu Šufadaj odnosi se 45 od tih spomenika, krcališta severnije (Drim, Lješ, Bojana, Ulcinj) tiče se 18 ugovora, pet se odnose na Drač i Rodoni, a šest na Pirg i Valonu.¹³ Iako dubrovačkih dokumenata o tom izvozu u pomenutom stoleću ima više, s obzirom da podaci nisu nastali iz autorovog specijalnog izbora serija, brojni odnosi odgovaraju stvarnoj poslovnoj frekvenciji Dubrovčana. Ipak, cifre ne treba apsolutizovati, jer su Italijani iz Apulije, koji su takođe izvozili građu iz arbanaških krajeva, više bili orijentisani na luke donjeg dela Albanije i današnje zapadne Grčke. Išmi i Šufadaj su bili porodično leno Kastriota. Dubrovačka arhivska građa tako pokazuje da je Skenderbeg crpeo svoju snagu i iz privrednog jačanja svoga primorja.¹⁴

Otkako se pokazalo da dračka i valonska sô često ne mogu da podmire potrebe tržišta (40-te godine), drvo je po značaju došlo na drugo mesto arbanaške izvozne liste, odmah iza pšenice i prosa. Potpuno se promenilo stanje od pre jednog stoleća kad drvo još nije bilo artikal pune robno-novčane razmene, nego se ponekad trampilo i za sô. Tek od sredine XV veka isplaćivalo se Dubrovčanima da pođu brodovima u Albaniju i po ogrevno drvo. Za gorivo upotrebljavane su, pored ostalog, maslinove grane i stara debla, te ostaci pri izradi polupreradevina (duge, trupci, daske). Zbog toga takvo drvo, uz druge, takođe izvoze bačvari. Ipak, i kasnije će se u Dubrovniku retko sretati ugovori sa brodarima o dovozu drva za potpalu iz Albanije.¹⁵

Izvozne stanice i 50-ih godina ostale su iste: Bojana (naročito sa bukovim dugama, ali i sa katarkama i drvom za brodove), Išmi (sa kolcima, brodograđevnim drvom, balvanima), Rodoni (sa katarkama)¹⁶ i Valona koja je raspolagala građom za izradu brzih fusta.¹⁷ Dubrovačka vlada donela je više odluka koje su se ticale arbanaškog drva: o držanju ovoga ispod mosta na Pločama,

¹¹ Filip de Diversis de Quartigianis, Opis položaja, zgrada, državnog uređenja i pohvalnih običaja slavnog grada Dubrovnika, »Dubrovnik« n° 3, 1973, 15.

¹² HAD, Div. canc. LX, 219 od 11. IX 1447.

¹³ A. Ducellier, Les mutations de l'Albanie au XV^e siècle (du monopole ragusain à la redécouverte des fonctions de transit, Etudes balkaniques, n° 1/1978, Sofia, 64—5. — Za Kotorane, izgleda, Lješ je te godine bio najatraktivniji (Hrabak, Privredne veze Kotorana, 56—7).

¹⁴ B. Hrabak, Privreda Albanije u XIV i XV veku, Simpozium o Skenderbegu, Priština 1969, 76—7.

¹⁵ Jedan primer iz februara 1461: HAD, Div. canc. LXX, 35'; Ducellier, Les mutations, 64—5; drvo za ogrev u Barletu 1462: Div. not. XLVI, 78; Div. not. XLVII, 32 od 21. V 1463.

¹⁶ HAD, Div. canc. LXIII, 53', 92; LXV, 61—1' (7. VIII 1455); LXVI, 82' (9. II 1457); Div. not. XLII, 96 (3. IV 1459); Lam. for. XXV, 289 (28. V 1454).

¹⁷ S. Ljubić, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike X, Zagreb 1891, 372—3.

o slanju u rječine da se naseče drvo potrebno za dve državne galiije.¹⁸ U to vreme porudžbine brodograđevne građe bile su diferencirane, tako da je u istoj partiji traženo čak sedam raznih profila (»priklad«, »presljed«, »loze«, »kubele«, drvo za brodski toranj i slično), uz povećanu cenu (tri i po groša komad).¹⁹ Od hrastovine su izrađivani izvesni delovi (»arca capita«, »chiol-derarii« kvadratasti i pravi), ali s tim da građa bude sečena u vremenu od juna do septembra, ne u toku aprila. Ponekad su se isti bačvari, kao izrađivači tih profila, obavezali da (u Išmi ili Arzenti) naseku i veći broj dasaka od maslinovog drveta u tom slučaju do Uskrsa, sa dužinom od četiri i po i sa širinom od jednog lakta (za po dva groša od daske).²⁰ Najveći deo građe za barku od 16 kola nosivosti sa čamcem stajao je tada u Rodoniju 35 dukata, pri čemu kupac nije platio nikakvu carinu,²¹ koja se dotad nije pominjala pri eksportu drva iz Albanije.

Pored Išmija (Šufadaja), Bojane i Rodonija,²² kao mesta utovara javljaju se sledeće decenije i »Sacho« kod Medove²³ i Baštovo, odakle su odvožene veće količine dasaka.²⁴ Iako su u trgovini arbanaškim drvom izgubili raniji značaj, Ulcinjani se još pominju kao izvoznici u Dubrovnik, na primer, hrastovih kolaca.²⁵ Dubrovačka opština je za svoje potrebe i te decenije u više navrata u Albaniju slala magistra Bernarda, inženjera, da nabavi drvo za arsenal i druge potrebe.²⁶ Iz Rodonija se sreće izvoz vesala za galiije. dugačkih 21 (67%) i 22 (33%) lakta.²⁷ Kompletna građa za barke od 16—18 kola nosivosti u Šufadaju je u toku prolećnih meseci bez katarke iznosila osam i po do deset dukata.²⁸ Drvo za gradnju broda od 27 kola tonaže sa čamcem, međutim, stajalo je (1465) u Rodoniju kudikamo više — 65 dukata.²⁹ Ipak, veliki broj podataka o izvozu drva te decenije odnosi se na duge za burad; u dopremanju tog polupreradenog artikla pored Dubrovčana učestvovali su i Peraštani.³⁰

¹⁸ HAD, Cons. min. XV, 50 od 20. IX 1459; XIV, 71 i 83 od 3. I i 16. II 1456.

¹⁹ HAD, Div. canc. LXVIII, 102 od 11. IV 1459.

²⁰ HAD, Div. canc. LXII, 41 (4. III 1450), 41 (5. III 1450), 42 (5. III 1450), 42 (5. III 1450). — O arbanaškom maslinovom drvetu: L. Thallóczy, *Illyrische Forschungen*, B. II, München—Leipzig 1916, 15, 75.

²¹ HAD, Div. canc. LXIII, 29' od 5. X 1451.

²² HAD, Div. not. XLV, 106—7; L, 3; Ducellier, *La façade*, 135; Div. canc. LXX, 35'.

²³ HAD, Lam. for. XXXVII, 348' od 29. V 1466 (brodar nije hteo da ukrca drvo, nego je samo primao putnike).

²⁴ HAD, Div. not. LI, 122' od 9. I 1468 (500 dasaka, širokih lakat, dovoz u mesecu martu).

²⁵ HAD, Div. canc. LXXIV, 4 od 1. VIII 1469.

²⁶ HAD, Cons. min. XV, 224 (14. XII 1461); XVI, 12' (10. VI 1462).

²⁷ Dvesta vesala koje su četiri dubrovačkih podanika izrađivala u Rodoniju po četiri groša komad: HAD, Div. canc. LXX, 35, od 11. II 1461.

²⁸ HAD, Div. not. XLVI, 42' — 3 (3. IV 1462); XLVIII, 112' (14. II 1465).

²⁹ HAD, Div. not. XLIX, 43 od 13. XI 1465.

³⁰ HAD, Deb. XXXVIII, 17 od 22. II 1469 (400 komada); Div. not. LI, 77 od 8. X 1467; Div. canc. LXXIV, 30' od 29. IX 1469 (Peraštanin Vujašin Radonjić).

Šezdesetih godina Dubrovčani su, pored ostalih materijalnih potreba, slali Skenderbegu Kastriotu i drvodelje da mu grade brodove.³¹ Postoji pretpostavka da su Dubrovčani i dotad za svoj novac izrađivali plovne objekte na ušću Bojane i Drima.³² Izgleda da su mnogo pre Dubrovčana Kotorani odlazili u Albaniju da prave lađe. O kotorskim brodograditeljima u Draču ima podataka za 1430. godinu. Jedan Peraštanin obavezao se da ide kao kaľafat u Drač i da tamo učestvuje u izgradnji jednog galeaca, uz mesečnu nagradu od šest kotorskih perpera; na pomenutom velikom brodu izgleda da su radila još dva kotorska brodograditelja, i to za račun jednog Venecijanca, naseljenog u Kotoru; jedan od ovih radio je i na jednom jedrenjaku za neke poslovne ljude iz Drača, ali nije jasno da li se odnosni brod građio u Draču ili Kotoru.³³ Konstantin Jireček smatrao je da su se na ušću reke Išmi gradile lađe još dok je taj kraj pripadao srpskom kralju Milutinu.³⁴

U osmoj deceniji stvari su se u pogledu izvoza arbanaškog drva izmenile samo utoliko što su pojačane neke pojave. I sad su duge iz Drača, Valone³⁵ i nekih drugih mesta karakterističan poluproizvod. U kupovini su se aktivirali i korčulanski bačvari. Jedan pomorac iz Ankone preuzeo je u Draču 30.000 duća po kritskoj meri i prodao ih je nekom Mlečaninu: prema ranijem sporazumu sa korčulanskim bačvarom koji je boravio u Dubrovniku, bio je dužan da teret primi na jednom od tri krališta.³⁶ Katarke i druge profile brodograđevnog drva jedan kotorski brodar dovezao je jednom korčulanskom patriciju.³⁷ Kao da bi poslednji podaci govorili o jačem prisustvu mletačkog utjecaja na arbanaškim pijacama drva.³⁸ Za drvo posečeno u Bojani i dovučeno na morsku obalu morala je tada (mletačkim vlastima) biti plaćena i carina.³⁹ Uz Ulcinjane koji su se jedva održavali u dopremanju arbanaškog drva u Dubrovnik,⁴⁰ u toku ovoga desetleća Peraštani su snažno istupili kao dovoznici proizvoda arbanaškog drva. U to doba ušle su u upotrebu i katarke od bukovog i jasenovog drva,⁴¹ ali ih je i dalje bilo od hrastovine,⁴² naročito debljih, koje su služile kao balvani i van brodova. Peraštani su dovozili i

³¹ HAD, Div. canc. LXXI, 91' od 15. X 1463; I. Božić, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, Beograd, 1952, 180.

³² Lučić, Prilog brodogradnji, 136.

³³ Hrabak, Privredne veze Kotorana, 58.

³⁴ K. Jireček, Položaj i prošlost grada Drača, Glasnik Srpskog geografskog društva, god. II, sv. 2, Beograd 1913, 183.

³⁵ HAF, Div. not. LXIII, 152 od 24. XII 1478 (sa bačvarom sa Korčule).

³⁶ HAD, Div. not. LVIII, 29' (30. III 1474). — Duge za bure za med: Div. not. LXVII, 127.

³⁷ HAD, Div. not. LVI, 116—6' od 14. X 1472.

³⁸ Mlečanin je predao jednom Šipanjaninu 98 komada hrastovine: HAD, Div. not. LXIV, 135' od 18. II 1480.

³⁹ HAD, Mob. Ia, 33 at od 14. II 1474.

⁴⁰ HAD, Sent. canc. XXXVIII, 75 od 20. V 1477.

⁴¹ HAD, Deb. XLIII, 101' (de ulmo).

⁴² HAD, Div. canc. LXXVI, 171' od 2. X 1474.

motke od tisovine, delove brodske drvenarije, ali i duge iz Apulije.⁴³ I kotorska arhivska građa beleži dovoz hrastovih i jasenovih katarki od strane Peraštana.⁴⁴ Arbanaške balvane (katarke) Dubrovačka opština je tada nabavljala u Kotoru, u Bojani i u reci Arzenu.⁴⁵

U pretposlednjoj dekadi XV st. samo se izuzetno odvođe drvoseče u Albaniju, a bačvari i marangoni se bave kupovinom, a ne izradom polupre-radevina⁴⁶ u Albaniji. Najčešće su odvožene duge za burad; one su se tada dovozile i sa juga, iz Valone i Slanika, izrađene na način kako su se pravile u Apuliji, od 5, 6 i 7 pedalja.⁴⁷ Do preuzimanja tuđe tehnologije došlo je svakako zbog velikog izvoza duga u Apuliju, kad se trebalo prilagoditi ukusu i potrebama glavnog kupca. U Valoni je tada (1484) drvo dosta trošeno i u velikim turskim brodogradilištima.⁴⁸ Dubrovačka opština je i u ono vreme (1489) slala u Albaniju po drvo, ali je kolce i drugu drvenariju nabavljala i preko jednog zlatara iz Ulcinja.⁴⁹ Odvažni Peraštani išli su po katarke u Rodoni i kad su se Turci utvrdili u Skenderbegovoj oblasti.⁵⁰ Uz njih je više proizvoda od drva dovezio u Dubrovnik jedan Budvanin.⁵¹

U poslednjoj deceniji XV st. izvoz pritki za burad apsolutno je dominirao. One su bile i od dubovine (»dubova«) kao i od cera (»de cerro«).⁵² Izrađivane su i na apulijski način.⁵³ Nekad je posebno naglašavano da treba da posluže za bačve u kojima bi se držala gleta.⁵⁴ Ponekad su kupovane sa drugim proizvodima, na primer, ribom i svinjskim mesom ili žitom.⁵⁵ Nabavljane su na raznim mestima, i to više na jugu nego na severu zemlje, na primer u Pirgu, Slaniku ili u dotad nepominjanom krcalištu Miaka.⁵⁶ Iz Slanika su dovoženi i obruči, trupci i razni profili građe potrebne za gradnju brodova.⁵⁷ Za prav-

⁴³ HAD, Div. not. LX, 31' od 26. III 1476 (lokrumskom samostanu porticas 200 de ligno tisoe, po tri groša komad); LXI, 183' od 28. XI 1467; LXII, 90' od 8. X 1476 (14 dukata za miljar apulijskih duga).

⁴⁴ Hrabak, Privredne veze Kotorana, 57.

⁴⁵ HAD, Cons. min. XVIII, 93 (11. IV 1471), 116 (16. VII 1471), 184' (26. V 1472) (za radove u Stonu).

⁴⁶ HAD, Div. canc. LXXX, 57' od 15. IV 1480 (bačvar); Deb. LI, 100' od 10. V 1487 (marangon); Div. not. LXVII, 145 od 26. VI 1487 (marangon).

⁴⁷ HAD, Div. canc. LXXXV, 125 od 27. IV 1487; Deb. L, 74' i 59' (1500 komada po apulijskom obrascu).

⁴⁸ V. Makušev, Istorijski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda iz italijanskih arhiva i biblioteka II, Beograd 1882, 56—7.

⁴⁹ HAD, Cons. min. XXII, 233 od 27. X 1489; Div. not. LXVII, 147 od 29. VI 1487 (zlatar Mato pok. Nikole). — Sa Bojane: Sent. canc. L, 88 od 25. V 1491.

⁵⁰ HAD, Div. not. LXVI, 74' od 8. IX 1485 (Vukašin Radonjić).

⁵¹ HAD, Div. not. LXVII, 137' od 13. VI 1487 (Đurađ Turić).

⁵² HAD, Div. not. LXXV, 192 (1000); Deb. LVIII, 6'—7' (1400); Div. not. LXXXI, 4, (tri lakta dužine).

⁵³ HAD, Div. canc. LXXXVII, 111' od 14. V 1490.

⁵⁴ HAD, Div. not. LXXXVI, 157 od 19. IX 1490.

⁵⁵ HAD, Div. canc. LXXXVIII, 137'; Deb. LVIII, 109 od 24. X 1496.

⁵⁶ HAD, Div. not. LXX, 194; Lam. for. LVIII, 106; Div. canc. LXXXVIII, 185 i 185'.

⁵⁷ HAD, Sent. canc. LIII, 71'—2 od 23. V 1494.

ljenje lađa upotrebljavana je pre svega hrastovina, a neki delovi i od drveta »morello«.⁵⁸ Jarboli za galije su pravljeni od trupaca koji su za njih specijalno sečeni.⁵⁹ Gde su izrađivane polupreradevine uvek je bilo i ostataka koji su služili kao ogrevno drvo.⁶⁰ Dubrovačka opština je svoje potrebe obično namirivala u Bojani, a 1492—93. godine drvo je bilo neophodno za gradnju jedne galije.⁶¹ Uz Peraštane i neki Kotorani su preuzimali duge u Slaniku.⁶²

Prvih jedanaest godina XVI veka označavale su završetak vladavine Bajazida II. koji je težio stabilizovanju prilika u državi posle osvajanja njegovog oca Mehmeda II, kada je ostvareni mir mnogo pogodovao širenju trgovine. Kad je reč o izvozu drva iz Albanije, izvesnog ograničenja bilo je samo u godinama rata sa Mlečanima (1499—1503). Zbog toga je jedan brod iz Dubrovnika krijumčario drvo iz okoline Lješa, iako je stigao u pratnji jedne mletačke fuste.⁶³ Izgleda da su i kasnije Turci u izvesnoj meri čuvali brodograđevno drvo za svoje ratne i trgovačke lađe. Na primer, januara 1504. godine 500 ljudi je poslato da seku drvo u šumama oko Valone, kako bi se na skverovima toga grada gradile fuste i galije za upade u vode Jadrana.⁶⁴ Jedno dubrovačko poslovno društvo kupilo je u Draču grip od 28 kola nosivosti za 200 dukata; isti ortaci su juna 1512. slali jednog ulcinjskog brodogradilišnog majstora da u Albaniji sagradi novi grip, čija bi visina bila pet stopa, dužina 42 a širina 12 i po.⁶⁵ Drvo je kupovano uz žito.⁶⁶ Kod odvoženja drva za gorenje nije bilo nikakvih teškoća.⁶⁷ Gotovo svi ostali podaci odnose se na izvoz duga i nešto obruča, gde takođe nije bilo smetnji. Za burad za ulje upotrebljavane su bukove duge.⁶⁸ Duge su naročito izvožene iz Polonije u Italiju,⁶⁹ iz Vrega i Drača na sve strane, a pominje se i novo krcalište Butrotum (Butrinto?)⁷⁰; ponekad se sreće i reka Arzen.⁷¹ Uz slabo zastupljene Kotorane i Peraštane u dovozu u Dubrovnik te decenije,⁷² jako su se tih godina angažovali u kupovini drva za burad za Dubrovnik i brodari i bačvari iz Korčule.⁷³

⁵⁸ HAD, Div. not. LXXII, 76; Div. canc. XCIII, 96'.

⁵⁹ HAD, Div. not. LXX, 75' od 4. XI 1490 (ad locum ubi sunt trabes incisi pro madris faciendis pro dictis galeis).

⁶⁰ HAD, Div. not. LXXV, 89' od 15. IX 1945.

⁶¹ HAD, Cons. min. XXIV, 265', 207', 229'; Div. not. LXXII, 185, 186.

⁶² HAD, Deb. LIX, 89' (Božičko Brajević zvanj Zubačić); Sent. canc. LIII, 71'—72 i Lam. for. LVIII, 106.

⁶³ I diarii di Marino Sanuto IV, Venezia 1880, 498 od 2. XII 1502.

⁶⁴ Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VI, 277.

⁶⁵ HAD, Div. not. XC, 61 od 6. VI 1512.

⁶⁶ HAD, Div. canc. CIII, 76 od 28. X 1511 (dobit na udele).

⁶⁷ HAD, Div. not. LXXXIII, 25'—6 od 25. X 1503.

⁶⁸ HAD, Div. canc. CIII, 18 od 12. VI 1517.

⁶⁹ HAD, Div. not. LXXXV, 103'—4, 107' (1506); LXXXVI, 24 (1506).

⁷⁰ HAD, Div. canc. XCIX, 158' (1507, agent Dubrovčanin u Vregu ukrcao 3500 komada); Div. not. LXXXVIII, 18 (1509); Sent. canc. LXIV, 222 (1564).

⁷¹ HAD, Mob. XXV, 107' od 16. VI 1511.

⁷² HAD, Div. not. LXXIX, 143'—4 (1500); Div. not. LXXXIX, 106' (1511).

⁷³ HAD, Div. not. LXXXVI, 102 i 191 (1507); Deb. LXVI, 111 (1508, obruči); Mob. XXI, 100', 115at (1507) (i obruči, neutovarena roba ostala na obali).

IV. Znatno smanjen dovoz arbanaškog drva u Dubrovnik 1511—1645.

Vreme od dolaska na presto Selima I pa do početka kandijskog rata predstavlja doba znatno reduciranog izvoza arbanaškog drva u Dubrovnik. Posle nekoliko decenija mira, sa Selimom I nastala je epoha najvećih osmanlijskih osvajanja najpre u arapskom svetu, a potom duboko u srednju Evropu, čak do Beča. Sve do bitke kod Lepanta 1571. sultanova i razne gusarske flote severoafričkih muslimana gospodarile su Sredozemljem. Za pomenute eskadre koje su iznosile i po nekoliko stotina brodova bilo je potrebno mnogo građe. Nema beležaka o načelnoj zabrani izvoza drva iz Albanije, ali ga je svakako bilo manje čak i u pravcu Dubrovnika. Ljudi se nisu usuđivali da se zadržavaju na arbanaškoj obali zbog prisustva muslimanskih gusara.

U doba Selima I još nije bilo razvijenog korsarstva na žalima Albanije, ali ipak ima svega nekoliko podataka o izvozu duga iz Drača i Polonije, pa i iz drugih delova zemlje, a jedan dokumenat govori i o izvozu obruča iz Drača u režiји jednog valonskog Grka.¹ Kao što se vidi, utovara je bilo samo u Draču, jednoj od najvećih lučkih varoši Albanije, ali ne i u manjim pristaništima. Sa dolaskom na vlast Sulejmana Zakonodavca (1520—66) ipak su nastala u istočnom delu Sredozemlja nešto staloženija vremena, pa su duge mogle biti upućivane i u Apuliju.² Pritke za burad su 30-ih i 40-ih godina najviše odvožene iz Baštova, Drača, Polonije i sa ušća reke Arzen.³ Iz Baštova su, na primer 1545. četiri brodića (gripa) iz Slanog ugovorili dovoz građevnog drva za dubrovačku katedralu.⁴ Pominju se i Slanik⁵ i Lješ po katarkama, izvoženim naročito 1528. i 1529.⁶ Sva pomenuta mesta nalazila su se u srednjoj i južnoj Albaniji. Godine 1537. sedam dubrovačkih kalafata gradili su u Valoni a neki i u Baštovu brodove na zahtev valonskog sandžak-bega.⁷ Između 1511. i 1550. postoji samo jedan arhivski podatak da je drvo dovlačeno na obalu Bojane a odatle da je izvoženo u Dubrovnik.⁸

¹ HAD, Div. not. XCIII, 132 od 17. IV 1517 (2500 duga dvojice dubrovačkih bačvara); Div. canc. CVI, 149' od 30. IV 1516 (5500 duga); Div. not. XCII, 65—5' od 19. VI 1515 (obruči Joana Petr. Markovog, valonskog Grka, kao teret vel.kog dubrovačkog broda od 100 kola nosivosti). — Drvo sa Bojane Ulcinjanina: Sent. canc. LXXX, 141.

² HAD, Div. canc. CXV, 5—5' (23. X 1526); Deb. LXXV, 200'—1 (27. IV 1523); Sent. canc. LXXXIX, 94 (21. VI 1526); XCIII, 104 (17. VI 1530); Div. canc. CXXII, 182' (28. IV 1535).

³ HAD, Div. canc. CXXIX, 194'—5 (5. XI 1543); Div. not. CII, 133' (8. V 1534); CIII, 2'—3 (17. IX 1534), 53 (4. II 1535, uobičajena dužina i širina); Div. canc. XC, 41—41' (18. XII 1527).

⁴ HAD, Deb. pro Com. III, 19 od 9. IV 1545.

⁵ HAD, Div. canc. CXVII, 35 od 4. VI 1529.

⁶ HAD, Div. canc. CXVI, 280' od 12. III 1529; Div. not. C, 129' (22. X 1528); Deb. LXXVIII, 190 (9. X 1529). — Drugo brodograđevno drvo: Div. canc. CXVI, 188 (6. XI 1528).

⁷ HAD, Cons. rog. XLIII, 151, 167, 176—6', 218'—9. — Turci su na drugim stranama cenili cerovinu (Gl. Elezović, Iz carigradskih turskih arhiva Mühimme defteri, Beograd 1951, str. 202, II—1403).

⁸ HAD, Mob. XXXI, 237, 239 i 242.

Kao i ranijih decenija, 50-ih i 60-ih godina XVI veka duge su izvožene iz srednje Albanije (Drač, rt Pali, Baštovo) bez smetnji, kao i u Apuliju.⁹ Smetnji je, međutim, bilo kod izvoza druge vrste drva.¹⁰ Iz Bojane se ipak odvozilo drvo u Italiju.¹¹ Iz Rodonija su 1568—69. dosta iznosili domaći pomorci (Valonci i Manojlo Moro iz Mitilene), koristeći ponekad obaveštenja poslovnih ljudi iz Ulcinja (Ilija Svino, Bjanko Macedonik).¹² I Peraštani su se unekoliko ponovo uključili u dovoz drva u Dubrovnik.¹³

Jedan mle'ački izveštaj iz 1570. označio je Albaniju kao zemlju bogatiju od svih drugih drvom svih vrsta, koje je preuzimano na obalama mora i reka, koje su bile pune drveća od kojih je bilo moguće napraviti brodove, pa i najveće ratne.¹⁴ Dok su 70-ih godina u dovozu preovladavale duge, sledeće decenije češće je bilo građevno drvo i građa za lađe. Pritke za burad su tada najradije preuzimane u Lješju, a nešto manje u Bojani,¹⁵ dakle u severnom delu Albanije. U dovozu hrastovih greda i drva za gradnju iz Bojane i Lješa, ali samo izuzetno, učestvovali su dubrovački brodari i nakupci,¹⁶ uostalom kao gotovo i kod duga. Najrevnosniji su bili Budvani,¹⁷ Lješani¹⁸, Peraštani¹⁹, jedan Skadranin²⁰ i neki Grk naseljen u Dubrovniku.²¹

U toku poslednje decenije XVI veka od samih Arbanasa ponovo se čula reč o bogatstvu njihove zemlje u drvenoj građi. Lješanin Toma Peleš, koji je podsticao ustanak svojih zemljaka protiv Turaka (1593—96) pisao je španjskom kralju Filipu II o arbanaškom obilju drva za građenje brodova.²²

⁹ HAD, Div. not. CXI, 130 od 20. IV 1551; Div. not. CXIV, 141—1' (9. XI 1555); CXVI, 120; V. Han. Arhivska građa o staklu i staklarstvu u Dubrovniku (XIV—XVI v.), Beograd 1979, 286—7.

¹⁰ HAD, Sent. canc. CXXI, 130 i 130' (12. VIII 1556).

¹¹ HAD, Naul. et sec. I, 80'—1 od 23. X 1563.

¹² Isto, 13'—4, 15'—6, 17', 58'—9.

¹³ HAD, Div. canc. CXLIII, 233 (24. IX 1537, brestovina); Div. not. CXVI, 120 od 9. III 1558. — Oni su dovozili drvo u Dubrovnik i iz Pjeskice (Naul. et sec. XI, 147—7', 15. IV 1577).

¹⁴ Starine JAZU XII, 198 (Š. Ljubić).

¹⁵ HAD, Div. canc. CLXXIV, 8 at (19. IV 1586); CXXV, 96—6' (6. VII 1587); Sent. canc. CXLI, 117 (24. X 1576); Div. canc. CLXII, 102; V. Vinaver, Dubrovačko-albanski ekonomski odnosi krajem XVI veka, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku I (1952), 221; Deb. LXXI, 183' (14. II 1576).

¹⁶ HAD, Div. not. CXXIV, 140' (28. IX 1588); Div. canc. CLXXVII, 1 od 9. VII 1588.

¹⁷ HAD, Div. canc. CLXXVI, 124 (30. VI 1588); CXXVII, 9, 62; CXXVIII, 17, 113'; Div. not. CXXV, 30, 30'—1, 21'—2; V. Vinaver, n. n., 14, bel. 39.

¹⁸ HAD, Div. canc. CXXVII, 66 at (6. IX 1585, Fransisk Elijin Gega, lješki emin Nadalín Testa, Mlečanin); CLXXIV, 9 at (19. IV 1586 (Paskval Nikolin); CLXXV, 96—6' (6. VIII 1587, isti); V. Vinaver, n. n., 221.

¹⁹ HAD, Div. canc. CLXII, 102 (9. V 1576); Div. not. CXXI, 161 (11. VII 1579); Sent. canc. CXLI, 117 (24. X 1576).

²⁰ HAD, Div. canc. CLXII, 102 (Stefan Jorga).

²¹ HAD, Div. canc. CLXVI, 88 (8. IV 1580, Mateos Joanov).

²² K. Horvat, Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia, GZM 1909, 29.

Devedesetih godina izvoz građe za Dubrovnik postojao je samo iz Bojane, i to kako trupaca tako i brodograđevnog materijala, obično u režiji Peraštana, retko Budvana.²³ Samo jedan dokumenat ukazuje da su i Kotorani tada dovozili duge iz Slanika u grad pod Srđem.²⁴ Peraštani su ponekad ulazili i u velike poslove: jedan od njih je dovezao materijala 1590. u Dubrovnik za veliki brod od 600 kola nosivosti, tj. 1300 greda, što je vredelo 3900 dukata.²⁵

Prvih godina XVII st. dovoz drva u Dubrovnik iz Bojane i severne Albanije bio je nešto intenzivniji, i to posebno kad je reč o brodograđevnom materijalu,²⁶ manje kad se radilo o dugama²⁷ ili građi za druge namene.²⁸ Dovožnici su bili Lješani²⁹, Budvani³⁰, hrišćani iz Herceg-Novog i retko Peraštani.³¹

Zamiranje dovoza arbanaškog drva bilo je sve očitije iz decenije u deceniju, i to ne zato što se Dubrovnik snabdevalo na drugoj strani (na primer u Senju ili sa Gargana i Pjeskice), nego zato što su potrebe bile sve manje, kako za pravljenje lađa tako i za druge poslove. Druge i treće decenije glavni dovožnici brodograđevnog i građevnog materijala pre svega iz Drača i južne Albanije (»Epira«) bili su muslimani i hrišćani iz Herceg-Novog³² i izuzetno Lješani.³³ Godine 1673. jedan Cavtaćanin je dvaput pošao u Rodoni za rezanu građu po meri sa 710 dukata.³⁴ I dalje su bile u modi duge, tada po računu nekih Ulcinjana.³⁵ Opet je upućena jedna predstava iz Albanije (1643), ovoga puta mletačkom duždu, o velikom bogatstvu arbanaških šuma drvom za gradnju brodova.³⁶

²³ HAD, Div. for. VII, 14—5' (27. VI 1594); Sent. canc. CLV, 90' (20. VIII 1590); CLXIII, 139 (21. X 1598).

²⁴ HAD, Lam for. LVIII, 106 (2. V 1594).

²⁵ HAD, Div. canc. CLXXX, 98' at; CLXXXI, 25 at; Vinaver, n. n., 14 (separata).

²⁶ HAD, Div. canc. CLXXXIX, 231'—3; CLXXX, 99', 163', 176—6'; Cons. rog. LXXXVIII, 95; Cons. min. LXV, 210 (za dubrovački arsenas).

²⁷ HAD, Div. canc. CXCII, 84—4' (2000); Div. for. XIX, 85'—6 (bukove); Int. canc. IX, 263—3' (uz pamuk, Hercegnovljani, za 200 talira).

²⁸ HAD, Mob. XLVII, 372', 379; XLVIII, 68'; XLIX, 78; Div. canc. CXCIV, 166'—7 i 90'—1' kao i CXCV, 6—6' (50 odnosno 100 greda određenih dimenzija; dovoz Nikole Tripunova za jednog sa Majorke, uz poslovno prisustvo dubrovačkog Jervejina).

²⁹ HAD, Div. canc. CXC, 99', 176—6'; CXCII, 84—4'; Div. for. XIX, 85'—6.

³⁰ HAD, Div. canc. CXC, 163 (veća količina jer je ostatak vozarine iznosio 106 talira); Cons. rog. LXXVIII, 95'.

³¹ HAD, Div. canc. CLXXXIX, 231'—3.

³² HAD, Div. canc. CXCVIII, 113'—4 i 144'—5 (katarke iz Drača); Div. not. CXXXV, 83—3', 23—3' (brestovina); Deb. XCVII, 30'; Div. for. XXXVII, 67—7'; Deb. pro Communi u Div. not. LXXVI, 23—3'; Div. for. XXXVII, 67—7'; Div. canc. CCI, 76.

³³ HAD, Div. for. XXVI, 214'—15 (brestovina). — Katarke uz pšenicu iz Drača.

³⁴ HAD, Div. not. LXXVI, 91', 92 (Kristofor Petrov).

³⁵ HAD, Div. canc. CCV, 84 od 30. IV 1630.

³⁶ J. Radonić, Rimska kurija i južnoslovenske zemlje, Beograd 1950, 130.

V. Povremeni dovoz arbanaškog drva u Dubrovnik 1670-1800.

Za vreme 25-godišnjeg kandijskog i 15-godišnjeg morejskog rata nije bilo izvoza arbanaškog drva u Dubrovnik. U vremenu od 1640. do 1700. nije zapažen nijedan dubrovački arhivski podatak o porudžbini ili prevozu takve građe iz Albanije u grad sv. Vlaha. To nikako ne znači da se drvo u pomenutoj zemlji uopšte nije eksploatisalo. Pa ipak, ni za izgradnju oslobođenog Herceg-Novog (1687) drvo se nije dovozilo iz Albanije, nego sa Zapada,¹ mada se jedna od povlastica Peraštana odnosila na dovoz drvene građe iz Albanije. U to vreme drveni potencijali na izvesnim mestima u Albaniji služili su strogo namenski samo za popravku i obnovu pojedinih objekata, na primer, mosta preko Osuma; u takvoj šumi ne samo da se nikakvo drvo nije smelo oboriti nego bi bio kažnjen i onaj koji bi odrezao štap da napravi čibuk.²

Tek u drugoj polovini XVIII veka ima podataka o izvesnom izvozu arbanaškog drva u Dubrovnik. Francuski trgovci i ortaci Viani i Žozef Eidoux su protivpravno dovozili na turskim lađama građevno drvo u dubrovačku luku Zaton.³ Kompanija je 1764—65. bila povezana sa značajnim izvozniciima Simonom i Jakobom Mida i njihovim poslovnim prijateljem Hasanom Rodom, koji su, na primer, juna 1764. dovukli na morsku obalu kod reke Išmi dosta građe koja je trebalo da bude izvezena u Trani, uz daciju od 6% (mada je ugovoreno 2%); bila je predviđena seča crvene i zelene bukve, a ne cera (di rovere rosso o verde e non di cerro) u toku meseca marta, u određenim profilima, u striktnim količinama i po utvrđenim cenama.⁴ Tih godina je drvo sa žala kod ušća reke Arzen izvozilo i trgovačko društvo dvojice braće Vilenića.⁵ U pozno leto 1769. dva brata Pilata i Šimun Bazović dovezli su iz Albanije katarke, protivkatarke (contramadieri) i drugu građu za pravljenje brodova, i to na lađi Kristifora Fiskovića za količinu od 100 cekina.

Godine 1786. takođe se drvo dovozilo iz Albanije u Dubrovnik, uz polaganje kapare; tada su se u vezi s tim sporila tri dubrovačka pomorca i brodograditel a.⁶ Jedan od ovih, Luka Jugović, koji je u jednom drugom dokumentu označen kao brodogradilišni majstor-starešina (»proto«), zajedno sa još jednim kolegom slao je 1787. nakupca u Albaniju da nabavi drvo za gradnju jedne lađe; ovaj nije mogao da ugovori cenu, ali mu je ipak namiren trošak prilikom

¹ G. Cattalinich, Storia della Dalmacia III, Zara 1835, 157 i d.; B. Hrabak, Drvo i brodovi iz Albanije u izvozu Bokelja, Spomenik CXXXVI, Odeljenje istorijskih nauka 5 (u štampi).

² V. Vinaver, Crna Gora, Skadar i Dubrovnik krajem XVIII veka, Istorijski zapisi br. 1—2/1956, 55.

³ V. Foretić, Povijest Dubrovnika do 1808, II, Zagreb 1980, 237.

⁴ Arbanas Mida izvezao je 1753. drva i na Maltu (HAD, Div. for. CLXXI, 36—9).

⁵ HAD, Div. for. CLXXXII, 117—8 od 4. IV 1767.

⁶ HAD, Div. for. CCVII, 137' (26. IV 1786); CCVIII, 31—3' (17. IX 1786).

putovanja.⁷ I Ivan Kristović, jedan od gornje trojice imenovanih, takođe označen kao »proto«, slao je poznatog dobavljača arbanaškog drva Ivana Mih. Valjala da mu preko kapetana Sulejmana i jednog od braće Pilata, preko veze u Ulcinju, dovuče drvene građe; ova je zaista dopremljena u Cavtat.⁸ Pet stranih poslovnih ljudi i kompanjona dovezli su avgusta 1793. u dubrovački lazaret veću količinu drva iz Albanije.⁹

Dovozom drva iz Išmi, Arzente i Bojane za potrebe gruškog brodogradilišta počev od 1780. kao i odlaskom dubrovačkih brodograditelja na rad u Albaniji naučno se pozabavio Vinko Ivančević. Do 1776—77. Ulcinjani su svojim lađama dovozili građu za brodove i u Gruž i na Korčulu. To je 1781. radio i Hasan Zoto.¹⁰ Potom je skadarski paša zaplenio dva dubrovačka broda, tražeći za drvo koje su odvozili crep; paša je bez osnova tvrdio da Dubrovčani seku arbanašku šumu za račun sultanovih neprijatelja. Umesto za Dubrovnik, dubrovačke lađe za račun arbanaških trgovaca odvezle su drvo u Aleksandriju (1788), ali su to preduzimali i neki Ulcinjani. Pomenuti nabavljač i brodograditelj Ivan Valjalo ukrcavao je za gruške škverove arbanašku borovinu (1784). Postojao je neki utovar i u Arzenti kod Drača (1784, 1787) i u Valdanosu kod Ulcinja (1794), a i neka dugovanja za preuzeto drvo (1788). Zbog neplaćene pristojbe za drvo (đumruk) lokalne turske vlasti su zarobljavale izvoznike (1789). Dubrovčani su, na primer dvojica braće Valjalo, dovozili građu za pravljenje lađa (1793) i Bokeljima. Sredinom 90-ih godina registrovano je 13 Dubrovčana i Cavtačana koji su dovozili arbanaško drvo; od njih je taj posao radilo 1806. samo još njih pet brodograditelja.¹¹

Kad je dubrovačka vlada dozvolila 1773. gruškim brodograditeljima da izrađuju plovne objekte i za Bokelje i druge strance, i kad je vlada od 1781. pomagala dovoz arbanaškog drva, počeo je i rad dubrovačkih majstora i u Albaniji. Posebno su funkcioneri Ulcinja i skadarski paša tražili gruške marangone i kalafate. Ovi su u stvari već 1772. radili za pašu, a paša ih je tražio i 1777. Godine 1785. radio je za istoga i neki Bračanin. Te godine više gruških brodograditelja dobilo je pismene pozive iz Skadra da prihvate posao. Četiri godine kasnije dubrovačko Malo veće nije slučajno poslalo u Skadar pismo preko Ivana Valjala. Paša je opet tražio Antuna Pilata i šest drugih majstora. On se protiv dubrovačke vlade koja je strogo zabranjivala odlazak u Skadar marangonima i kalafatima svetio na taj način što je vrlo strogo naplaćivao đumruk za izvezenu građu.¹² Vlada je 1790. predvidela čak smrtnu kaznu za majstora koji bi pošao na rad u Albaniju. Mahmud Bušatlija tražio je u Dubrovniku 1786. i opremu i navigacione sprave za brodove na svom škveru.¹³

⁷ HAD, Div. for. CCIX, 151'—2.

⁸ V. Ivančević, Eksportimi i drurit nga Shqipëria në Raguzë dhe ndërtuesit Raguzianë të anijeve në shek. XVIII ve XIX, Gjurmime albanologjike, seria e shkencave historike II, 1972, Prishtinë 1974, 107.

⁹ isto, 111.

¹⁰ HAD, ASMM XVIII s, n° 3176/II, 169; n° 3176/I, 165.

¹¹ V. Ivančević, Dubrovački brodograditelji u Ulcinju u drugoj polovini 18. stoljeća, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XXII, 1974, passim (41—55).

¹² isto, 44, 46.

¹³ isto, 49, 49, 51.

VI. Dubrovačke drvoseče u arbanaškim šumama u XIV—XVI veku.

Šume je u Albaniji bilo i gotovo na samim morskim i rečnim obalama, ali da bi se drvo odvozilo bilo je potrebno da se saseče, očisti i pripremi za utovar. Profesionalne radne snage za takav posao u Albaniji nije bilo tokom srednjeg veka. Zbog toga je bilo potrebno da izvoznici građe dovedu radnike i stručnu radnu snagu kako bi se moglo eksploatisati prirodno bogatstvo arbanaškog tla. Najstarije porudžbine o dovozu naročito brodograđevnog materijala primale su grupe dubrovačkih drvodelja, koji su iznajmljivali ljude što su obarali stabla traženih dimenzija i potom ih sređivali kao trgovačku robu. U seču bi išli i najamni radnici iz grada pod Srđem ili većih seoskih naselja, koji bi, na primer u šumama pored Drima, sekli stabla koja bi označio poslodavac-zanatlija. U ugovor je ulazila i klauzula da se ne prave veće radne pauze. Nagrada za taj izuzetno težak rad bila je vrlo mala — najpre samo četiri perpera mesečno.¹ Zbog stalne prisutnosti preduzimača marangona, utovar u brodove obavljan je bez zastoja.²

Rad goroseča (seccatores) u porečju Drima (1329) trajao je i za preduzimače, koji su bili i bačvari, i za unajmljene radnike, dva ili tri meseca (računajući mesec od 34 tekuća odnosno 30 radnih dana). Bačvar je mogao dobiti od preduzimača u Dubrovniku za takav intenzivan rad pet perpera mesečno.³ U jednom ugovoru dvojici drvoseča predviđeno je za rad od mesec i po dana, ali i više ako zatreba (po 32 dana za mesec), po osam perpera mesečno, verovatno zato što su povelili dvojicu dečaka kao famule.⁴ Nešto kasnije (1365, 1372), kad je ugovarana kompletna građa od bukovine za izradu lađe, rad su preuzimale grupe od tri ili četiri marangona,⁵ jer se nije radilo samo o obaranju i čišćenju stabala nego i o tesanju i izradi različitih profila, prema meri. Obični radnici mogli su preuzeti obavezu samo za sečenje trupaca približno određenih dimenzija.⁶ Marangoni su ponekad primali akontaci u za svoj trud; u jednom slučaju (1397) ta prethodna uplata koja bi omogućila troškove smeštaja i ishrane iznosila je 63% ugovorene akordne cene.⁷ Treba pretpostaviti da je tu izražena vrednost utrošenog rada, a da je oko 35% u ugovoranoj ceni iznosila zarada radnika preko naplaćenih troškova.

Duži komadi drva imali su veću vrednost, a srazmerno manji broj sečenja po jedinici rada. Zbog toga su prvih godina XV veka »seccatores« u najamnom odnosu prema marangonima-preduzimačima već ugovarali akordnu cenu posla prema dužini stabala koja bi oborili; za stablo od 12 do 14 lakata dužine davana su četiri groša. Određivano je i vreme odlaska na seču (a nekad i

¹ HAD, Div. not. IV, 83—4 (5. IV 1325), 90.

² Dinić-Knežević, 15—6.

³ HAD, Div. canc. IX, 32 (pet perpera bačvaru), 34 (4 perpera i 3 groša, tri meseca), 117' (1330, za 34 dana po 5 perpera).

⁴ Isto, 117 (11. I 1330).

⁵ HAD, Div. canc. XX, 70'; XXIII, 145'.

⁶ HAD, Div. canc. XXVI, 84 (3. VI 1286: secatura sive assa).

⁷ HAD, Div. canc. XXXII, 75'—6. — U jednom ugovoru 1399. sečenje dubovog trupca stajalo je 2 groša i 23 novčića (isto, 193).

kazne za neodlazak, čak i brodaru). Najčešće se odlazilo u seču u toku zimske polovine godine, na Pirc (južna Albanija), na primer, posle Miholjdana, u Lješ kod isporuke katarki u mesecu martu.⁸ Zanimljivo je da je izrada katarki, kao značajnog dela brodske građe, poveravana i običnim gorosečama, a ne obavezno marangonima. U jednom slučaju u Albaniju je 1433. upućen i kalafat,⁹ mada je kalafatov posao počinjao praktično tek kad marangoni grubo sklope brod. Marangoni su iz Dubrovnika odlazili u Albaniju još 1464, a bačvari za pravljenje duga još 1511.¹⁰ Posle toga posao oko seče i pripremanja drva za izvoz počeli su prihvatati domaći ljudi, a nešto kasnije u velikoj meri i prevoz građe u jadranska pristaništa.

Četrdesetih godina XV veka nagrade običnim drvosečama nešto su povećane — na šest perpera mesečno,¹¹ dok su marangoni primali različito: dva i po groša dnevno, ali i deset perpera mesečno.¹² Sledeće decenije drvoseče su (u tromesečnom aranžmanu) primale platu od četiri do sedam i po perpera mesečno.¹³ Godine 1472. dva seoska momka imali su da dobiju šest odnosno devet perpera mesečno i da im se hrana obezbedi (svakako ne besplatno).¹⁴ Dubrovački brodograditelji koji su 1463. gradili Skenderbegu lađu od 500 kola nosivosti dobijali su: glavni graditelj pet dukata mesečno, a obični radnici 10 i 12 perpera.¹⁵

Velika bi šteta nastala za preduzimača kad bi radnici posle nekoliko dana napustili posao, a ponekad i silom odneli gazdin sanduk¹⁶ sa parama i rezervnim priborom. Nekad su dubrovačke zanatlije sekle i profilirale građu i za Firentince.¹⁷ Teško je ustanoviti koliko je jedan »sekač«, marangon ili bačvar mogao obaviti posla dnevno kad je reč o brodograđevnom drvu ili o pritkama za burad. Radni učinak je zavisio od mesta i meseca rada pa i daljine šume od obale, jer su radnici bili obavezni da snesu građu na morsku ili rečnu obalu. Novembra 1489, na primer, pošla su osmorica iz Slanog (sa platom od dva dukata mesečno) da spreme drvo za dubrovačku galiju; nije međutim, ugovoreno koliko bi rad trajao.¹⁸ Samo nekoliko meseci kasnije, svega su tri drvodelje otišle u Bojanu da naseku i spreme drvo za sličnu galiju.¹⁹ Izrada

⁸ HAD, Div. canc. XXXV, 39, 41', 42 (1403), 69', 106' (1404).

⁹ HAD, Div. canc. XLVII, 50'; Ducellier, La façade, 132.

¹⁰ HAD, Div. not. XLVIII, 8 (1464); Deb. LXVIII, 103, 113—3' (1511).

¹¹ HAD, Div. canc. LVIII, 92 od 20. X 1443.

¹² HAD, Lam. for. XX, 94 (9. IV 1440); Div. canc. LVIII, 196 (11. II 1444).

¹³ HAD, Div. canc. LXVII, 57' od 9. I 1458.

¹⁴ HAD, Div. not. LVI, 31 od 9. V 1472. — Godine 1468. drvodeljski momak pobeo je u Lješ.

¹⁵ HAD, Div. canc. LXXI, 91' od 15. X 1463. (Lam. for. XXXIX, 286).

¹⁶ HAD, Lam. for. XX, 94. — Arbitri zbog spora marangona i preduzimača: HAD, Div. canc. LXII, 233 (15. III 1451).

¹⁷ HAD, Div. canc. XLVII, 53' (19. X 1489); A. Ducellier, La façade, 132.

¹⁸ HAD, Div. not. LXIX, 138'; Božić, n. d., 69.

¹⁹ HAD, Div. canc. LXXXVII, 82 (1. III 1490) (akontacija za njih trojicu iznosila je samo 4 dukata).

400 dugih vesala za galiju u Rodoniju planirana je sa dva meseca rada stručnog lica, što bi značilo da je morao da napravi oko sedam vesala dnevno.²⁰

Radnicima u arbanaškim šumama trebalo je obezbediti hranu i ponekad odelo, a valjda i lekove. Jedan Zatonjanin (februara 1450) obavezao se jednom dubrovačkom bačvaru da će u reci Arzenu isporučiti 60 buradi hvarskog vina po ceni od sedam dubrovačkih kvinkvi za dukat; isplata bi bila pola u novcu a pola u vuni.²¹ S obzirom da je količina vina velika, a isplata je delom pokrivena u trgovačkoj robi, treba pretpostaviti da vino nije služilo samo radnicima nego i za prodaju odnosno za trampu. Radnicima na seči šume dovoženo je i odelo.²² Jedan bačvarev sestrić umro je na reci Išmi, iznad Rodonija.²³ Zdravstveni uslovi nisu bili naročito povoljni jer se radilo u malaričnim krajevima i gotovo stalno u zimskim mesecima.

Krajem XV i prvih godina XVI veka bačvari koji su izrađivali duge u Albaniji radili su po sistemu udela u zaradi. Godine 1493. sopstvenik novca dao je bačvaru 40 dukata s tim da mu podnese veran račun troškova i da učestvuje u ostvarenoj dobiti sa dve trećine a kapital sa trećinom.²⁴ U drugim slučajevima ti odnosi su bili: 25% : 75% (1506,30 dukata; 1507,60 dukata; 1511,18 dukata), ali i 50% : 50% (1511,30 dukata).²⁵

VII. Izvoz arbanaškog drva u Italiju prema dubrovačkoj dokumentaciji.

Trgovina je u Dubrovčana imala uvek prvorazrednu ulogu, te su oni i arbanaško drvo ne samo upotrebljavali za gradnju zgrada i brodova, mostova i dokova, za izradu buradi i razne drvenarije pa delom i za gorenje, nego su to drvo donekle unosili u svoje poslovne transakcije. Odmah treba reći da je arbanaško drvo preko Dubrovčana najviše izvoženo u Apuliju, a u Veneciju tek izuzetno,¹ s obzirom da su u prevozu građe u jadransku metropolu mnogo značajniji bili Peraštani, u tom pogledu i povlašćeni. Taj izvoz imao je veći značaj tek prvih decenija XVI veka. U ranijem prometu mnogo je više učestvovalo bolje, poznatije i traženije drvo iz senjskog kraja. Možda baš zato što su se u Senju ugnezdili uskoci (a pre 1537. protouskoci), arbanaško drvo je i steklo veću prođu i u dubrovačkoj jadranskoj trgovini.

Učešće arbanaškog drva u toj trgovini bilo je minimalno još koncem XIV stoleća.² Stanje je nešto izmenjeno već u prvoj polovini XV veka, kada ima primera da se duge izvoze u Bari, Leče i drugde u Apuliju (1444, 1446, 1447),³

²⁰ HAD, Div. canc. LXX, 35'; Ducellier, La façade, 132.

²¹ HAD, Div. canc. LXII, 30' od 19. II 1450.

²² HAD, Lam. for. XVI, 183; Ducellier, La façade, 133 (barka sa četiri komada odelo bila je opljačkana između Budve i Bara).

²³ HAD, Lam. for. XXV, 43 od 28. VII 1453.

²⁴ HAD, Deb. LVI, 13 od 29. XI 1493.

²⁵ HAD, Deb. LXIV, 147; LXV, 106; LXVIII, 103', 113—3'.

¹ HAD, Fer. XXXIII, 63' od 12. i 14. III 1411; A. Ducellier, Les mutations, 65.

² Dinić-Knežević, Trgovina drvetom, 29.

³ R. Kovijanić, Jedrenjaci kotorske luke, Godišnjak PMK IX (1960), 39; HAD, Div. canc. LIX, 152 (Leče i S. Kataldo); Div. canc. LX, 101' (duge).

u Pezaro⁴ ili za Firentince⁵. U drugoj polovini stoleća Apulija je bila zastupljena u tom izvozu sa Barletom, Brindizijem i Tranijem, i to opet najčešće kad je reč o pritkama i obručima za burad.⁶ Dubrovačke lađe ili poslovne kanale koristili su i jedan ankonški pomorac i jedan trgovac iz Ravene.⁷ Apulijci su dobro poznavali arbanaško drvo, jer kad su nešto ranije vladali dračkom oblašću, tu su uzimali građu za svoje galije.⁸

U prve dve decenije (samo sasvim izuzetno i sledeće dve) XVI st. naročito duge iz Albanije dosta su često izvožene u Apuliju. Izvoz je najviše upućivan u Bari odnosno Barletu⁹, Trani odnosno Barletu¹⁰, S. Kataldo ili Leče¹¹, Monopoli¹² i Otranto¹³, odnosno uopšteno u Apuliju¹⁴. Nekoliko slučajeva iz druge polovine XVI veka odnosi se na Brindizi¹⁵, Bari¹⁶ ili Leče¹⁷, uvek pre svega pritke za burad.

U XVII veku nije bilo izvoza arbanaškog drva preko Dubrovčana ni na koju stranu sveta.

U drugoj polovini XVIII st. dubrovački pomorci su prevozili drvo Arbanasa na Maltu i u Alžir. Na Maltu je građu izveo 1753. dvojici malteških trgovaca na dubrovačkim brodovima Stefan Mida.¹⁸ Skadarski paša tražio je 1795—96. od Dubrovnika brodove za izvoz u Alžir.¹⁹ Trgovina severne Albanije sa Aleksandrijom bila je živa počev od 1780. i to pre svega izvozom kukuruza i drva.²⁰ Drvo iz Ulcinja odvoženo je u Aleksandriju sve do 1914.²¹

⁴ HAD, Div. canc. LX, 219 od 11. IX 1447.

⁵ HAD, Div. canc. XLVI, 246' (19. XII 1430).

⁶ HAD, Sent. canc. XXVIII, 111' (1466, bačvar iz Barlete, duge određenih dimenzija); Div. canc. XLVI, 78 (1462, Firentinac u Barleti, ogrevno drvo); LXXXVI, 29' (1488, u Brindizil); Div. not. XLV, 106—7 (1462, Išmi-Trani); Deb. LIII, 103' (1490, Apulija, duge); Div. canc. XCI, 186' (1497, drvo uz pšenicu Otrancanin).

⁷ HAD, Div. not. LVIII, 29' (od 30. III 1474); LXXVII, 105 (1497).

⁸ Thallóczy-Jireček-Sufflay, n. d. II (1918), 50, 81, 85.

⁹ HAD, Div. not. LXXXV, 103'—4, 107'; LXXXIII, 25'—6; LXXXVIII, 18 (ili Barlete); LXXXVI, 24 (trgovac iz Barlete).

¹⁰ HAD, Div. not. LXXXV, 103'—4, 104'—5 (i Barleta).

¹¹ HAD, Div. canc. CXXIX, 204'; Div. not. LXXXIV, 171—1' (ili iz Leče).

¹² HAD, Div. not. LXXXVIII, 72—2' (trgovac iz Brindizi).

¹³ HAD, Div. canc. CIX, 85—5' (ogrevno drvo).

¹⁴ HAD, Div. canc. CXV, 5—5' (dobit na delove); Div. not. LXXXIV, 92' (dobit na udele); Deb. LXXI, 183'; LXXV, 200'—1.

¹⁵ HAD, Div. not. CXI, 130 (1551); Naul. et sic. I, 80'—1' (1563).

¹⁶ HAD, Div. not. CXIV, 141'—1' (Peraštanin).

¹⁷ HAD, Div. canc. CXCIII, 116' (1565).

¹⁸ HAD, Div. for. CLXXI, 369 od 4. V 1753.

¹⁹ ASMM XVIII s., sv. 155, n° 3194/II, XV.

²⁰ V. Vinaver, Dubrovnik i Turska u XVIII veku, Beograd 1960, 127.

²¹ M. Savić, Naša industrija, zanati i trgovina V, Sarajevo 1925, 117.

VIII. Vrlo jevtina cena arbanaškog drva.

Ne postoje podaci da su goroseče iz Dubrovnika plaćale za oboreno i odvezeno stablo, odnosno vesti o tome kome bi se davao novac i koliko za odvezeno drvo. Pitanje možda treba povezati sa carinom, jer je cena građe naplaćivana uzimanjem povišene carine. Čak ni kad su oblasnim gospodarima davane carine, ne postoje zabeleške da su turski sandžak-bezi tražili i uterivanje cena. Do dolaska Turaka verovatno nikom nije plaćano za posećena debla. Od kraja XV veka veće količine novca, nošene za preuzimanje drvnog materijala, svakako se više odnose na kupovinu građe od domaćih zanatlija i trgovaca negoli na zakup šume za eksploataciju. U svakom slučaju, to je drvo bilo izuzetno jevtino, čak i kad se kupovalo. U slučaju izvoza drva možda se upravo najbolje vidi »kolonijalna« eksploatacija Albanije od strane poslovnih ljudi mnogo razvijenijih gradova-republika. To važi i za Mlečane, stanovnike apulijskih gradova, pa i Bokelje i Korčulane. Nisu poznati odnosi cena različite vrste drva, mada je jasno da se kasnije za brodove najviše tražila jelovina a najmanje rado primala cerovina.

Duge koje je jedan Ulcinjanin 1283. prodao jednom trgovcu iz Venecije stajale su 20 mletačkih soldi (isplaćenih u grošima) za miljar (hiljadu komada).¹ Iste godine jedan Venecijanac i jedan Tranijac ugovorili su nabavku duga u Ulcinju ili na Drimu po ceni od 26 perpera miljar. Za centenar (sto komada) kolaca dugačkih tri koraka davan je 21 groš, a za kraće od tri lakta do tri perpera za miljar. Drvo za gradnju barke dugačke 11 a široke tri koraka stajalo je 1367. 140 perpera.² Četiri meseca kasnije drvo potrebno da se načini barkusij od 11 koraka dužine, sa osam stopa u osnovi i osam stopa visine, uz čamac, stajalo je 170 perpera.³ Celokupno drvo za jedan barkusij iznosilo je 1372. 40 cekina u perperima, s akontacijom od devet dukata (22,5⁰/₁₀₀) i s kaznom za neispunjenje ugovora od samo 25 perpera (oko 20⁰/₁₀₀ ukupne vrednosti).⁴ Pet godina kasnije za neke balvane rađene po uzoru dato je jednom Dračaninu u Dubrovniku 13 groša po komadu.⁵ Ta cena je bila visoka pre svega zbog prevoza do Dubrovnika koji je bio obično skuplji od samog materijala. Dvojici dubrovačkih i jednom dračkom drvoseči dato je za samo sećenje po groš i šest folara od trupca dugačkog pet koraka.⁶ Trupci od 11—12 lakata dužine jednog dračkog trgovca isporučeni su u Dubrovniku 1387. po tri groša komad.⁷ Veći hrastovi komadi koje je dubrovačka opština uzela 1329. koštali su čak sedam groša. Celokupna građa barke dugačke 11 i po koraka sa čamcem (1381) iznosila je 200 perpera. Iste godine komad motčice za baliste plaćan je 12 folara a centenar 40 groša. U jednoj tabeli sa devet slučajaja

¹ Čremošnik, n. d., 100—1, n° 287.

² Dinić-Knežević, n. n., 15, 25. — Pogrešno: »tri pasa (sežnja)«. Neprihvatljive su cene »od 6,5 groša do 3 perpera za miljar« (jer je reč o dijapazonu od 600⁰/₁₀₀).

³ HAD, Div. canc. XXI, 158 od 18. I 1368.

⁴ HAD, Div. canc. XXIII, 145' od 8. X 1372.

⁵ HAD. Deb. VIII, 105 od 26. XI 1377 (50 takvih balvana).

⁶ HAD, Div. canc. XXVI, 84 od 3. VI 1386.

⁷ HAD, Div. canc. XXVII, 52 od 14. XI 1387.

isplate vidi se da se cena u poslednjoj trećini XIV veka nije povećavala, ali da je relativno dosta na nju uticalo ugovaranje i čamca uz barkusij.⁸

Šezdesetih godina XV veka miljar duga stajao je 12 dukata (1467). Nešto veće i poručene po meri stajale su (1469) 15 dukata.⁹ Ta cena bila je gotovo dvostruko veća od one isplaćene Ulcinjaninu 1283. u Dubrovniku. Kod duga je potražnja bila veća, te se i cena brže dizala. Daske iz Baštova su bile 1468. skupe — sedam dukata za sto komada¹⁰, svakako zato što su apsorbovale relativno veliki rad u uslovima slabe tehničke osnove u njihovoj izradi. Kolci Ulcinjanina (sa uračunatim podvozom) od 16—18 lakata dužine stajali su dosta skupo — 30 groša po komadu.¹¹ Sto poručenih katarki (sa podvozom do Dubrovnika) jednog Kotoranina (1472) iznosile su 101 dukat (uz akontaciju od 17%).¹² Za valonske duge dugačke 6, 7 i 8 pedalja (sa podvozom) plaćeno je jevtino u Dubrovniku (1478) — 17 i po dukata miljar.¹³ Bilo je, međutim, i jevtinijih pritki za burad iz Slanika (1485), koje su sa podvozom preuzimane po svega pet perpera za centenar (tj. po 15 dukata miljar).¹⁴ Dubove duge u kojima bi se držalo ulje (sa podvozom) obračunate su (1496) po 18 dukata i 17 groša miljar.¹⁵ Iz dotad nepoznatih pristaništa (Miaka, 1492) neke su duge preuzete u Albaniji po svega pet dukata miljar.¹⁶ To je mogla da bude stvarna cena jevtinijih pritki na utovaru, s obzirom da je vozarina do Dubrovnika bila veća od vrednosti građe. Ona je 1506. iznosila šest dukata od milijara.¹⁷

Izložene cene nisu menjane ni početkom XVI veka. Za miljar hrastovih duga (po 1020 komada) dato je u Dubrovniku 1501. 16 dukata (uz akontaciju od svega 9%).¹⁸ Duge iz Drača i Apolonije isporučene su 1517. po 15 dukata i 10 groša (uz 10% akontacije). Duge između pomenuta dva mesta su izričito tražene,¹⁹ iz čega treba zaključiti da su tada važile kao najprihvatljivije. Pritke za burad su postale skuplje tek kad su se po arbanaškim lukama počela stvarati gusarska gnezda. Zbog toga je miljar duga 1535. iznosio već 20 dukata, uz znatno povećan procenat akontacije.²⁰ Krajem stoleća miljar duga iznosio je 42—67% više, tj. 30—35 talira miljar.²¹ Koliko je drvo i tada kad je cena znatno skočila bilo jevtino neka posluži sledeći podatak: arbanaška

⁸ Dinić-Knežević, n. n., 13, 11, 25, 12 (odnos dužine i širine je nemoguć; pomešani su koraci i stope).

⁹ HAD, Div. not. LI, 77 (8. X 1467); Div. canc. LXXIV, 30' (29. IX 1469).

¹⁰ HAD, Div. not. LI, 122 od 9. I 1468 (u količini od 500 komada).

¹¹ HAD, Div. canc. LXXIV, 4 od 1. VIII 1469.

¹² HAD, Div. not. LVI, 116—6' od 14. X 1472.

¹³ HAD, Div. not. LXIII, 152 od 24. XII 1478.

¹⁴ HAD, Deb. L, 74 (od 11. V 1485), 59' (17. III 1485).

¹⁵ HAD, Deb. LVIII, 6'—7 (12. IV 1496).

¹⁶ HAD, Div. canc. LXXXVIII, 185' (7. V 1492).

¹⁷ HAD, Div. not. LXXXV, 103'—5. — Za pet milijara duga i miljar obruča dato je 1507. godine 30 dukata vozarine (Div. not. LXXXVI, 102).

¹⁸ HAD, Deb. LX, 176.

¹⁹ HAD, Div. not. XCIII, 132 od 30. IV 1517.

²⁰ HAD, Div. canc. CXXII, 184 od 30. IV 1535.

²¹ Vinaver, Dubrovačko-albanski ekonomski odnosi, 221.

građa za veliku lađu od 600 kola nosivosti iznosila je 1590. 3900 dukata, dok je izrađeni brod stajao 12—18.000 dukata;²² drvena građa je, dakle iznosila svega oko 25%.

Već prvih godina XVII veka brodograđevno drvo je dalje poskupilo, jer je gusara tada na arbanaškoj obali bilo previše. Za komad od 4 do 6 koraka dužine davan je 1601. talir (od 35 groša).²³ Trupac brestovine od šest lakata dužine, lakat širine i pola lakata debljine preuzet je u Dubrovniku 1613. već po dva talira.²⁴ To je bio veliki skok cene, koji se može delimično opravdati ako je brestovo drvo bilo verovatno više cenjeno i što je posao ugovoren sa trgovcima iz Italije koji su svakako bili manje verzirani u cene.

Postoji cenovnik za bukove trupce koje je jedna francuska kompanija 1764. preuzimala u Dubrovniku. Kvadratasti trupci od šest koraka dužine sa 12 poena pri obradi (čišćenju) plaćani su 720, sa 13 poena 810, trupci od sedam koraka sa 12 poena obrade 1050 i sa 13 poena 1220 akči.²⁵

Jevtino arbanaško drvo omogućavalo je izuzetno veliku zaradu. Prema jednom podatku iz 1636. drvo je prodato za 2,85 puta više nego što je iznosio kapital.²⁶ Kad bi bačvari kao nakupci odlazili u Albaniju da nabave duge i drugo drvo, zadržavali bi 50% čiste zarade.²⁷ Ako bi podvoz iznosio koliko materijal, bio bi to dobar posao.²⁸ Akontacija kod duga bila je svega 10%, mnogo manje nego kod ostalih polupreradevina, zato što ih je zbog velike proizvodnje bilo lako nabaviti.

Summary

THE ALBANIAN WOOD IN DUBROVNIK

In the period that can be proved by archives dating from 1283 to 1800 besides some products for everyday use wood and various wooden fabrics were shipped from Albania to Dubrovnik. Documents talking about purchase and transport of wood were rare till the end of the fifties of the fourteenth century. It was the period of Venetian sovereignty when Venice had the leading monopoly in sea-borne trade. In 1358 when Dubrovnik was freed from Venetian sovereignty ship-building was immediately increased and import of wood was raised, too.

At the close of the fourteenth century wood was not any more used as building material for dwellings because stone gradually replaced wood in buildings. Wood became the chief trading article in Dubrovnik not earlier than in the forties of the fifteenth century. From that time it was profitable to supply wood for heating.

²² Izračunato prema Vinaveru, n. n., 16, i J. Tadiću, Organizacija dubrovačkog pomorstva u XVI veku, Istorijski časopis I, Beograd 1949, 49.

²³ HAD, Div. canc. CLXXXIX, 231'—3.

²⁴ HAD, Div. for. XXVI, 214—5 (Barijac).

²⁵ HAD, Dogana XLII, 114—4'.

²⁶ HAD, Mob. LXXVII, 96—9' od 9. VI 1636.

²⁷ HAD, Deb. LVIII, 6'—7 (12. IV 1496).

²⁸ HAD, Div. canc. LXVI, 82' (9. II 1457); Deb. LVIII, 6'—7 (12. IV 1496).

Disturbances started by the appearance of the Moslem pirates (about 1520) to the Albanian coast and the prices of half-fabrics raised and the export to Dubrovnik was immediately reduced.

Wood was considerably less imported to the beginning of the Crete War (1645). From 1640 to 1700 there was no evidence left about the shipment and buying of wood from Albania to Dubrovnik. There were some evidences about the certain export of Albanian wood to Dubrovnik not before the second half of the eighteenth century.

In further chapters the author talks about the woodmen's activities (seccatores) in Albanian woods between the fourteenth and sixteenth centuries dealing further with export of Albanian wood to Italy mostly to Apulia only sometimes to Venice. At last he considers that the low prices of wood enabled extraordinary high profits.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3
Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 800 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — svibanj 1985.